

12. Цинпеліус Рейнольд. Філософія права.- К.: Тандем, 2000.- С. 25.
13. Козюбра Н. И. Социалистическое право и общественное сознание.- К.: Наукова думка, 1979.- С. 189.
14. Бержель Ж.-Л. Общая теория права.- М.: NOTA BENE, 2000.- С. 163.
15. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности.-М., 1996.-С. 110-111.
16. Бержель Ж.-Л. Вказ. праця.- С. 163.
17. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Вказ. праця.- С. 111.
18. Бержель Ж.-Л. Вказ. праця.- С. 166.
19. Там само.- С. 168.
20. Кононенко О. Правосвідомість судді і перспективи впровадження міжнародних норм у сфері прав людини у практику судового захисту // Право України.- 2001.- № 2.- С. 61.
21. Федик С. Е. Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики Європейського Суду з прав людини та Конституційного Суду України): Автореф. дис- К., 2002.- С. 15.
22. Луць А. А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України.- К., 2003.- С. 126.
23. Рабінович П. М., Раданович Н. М. Вказ. праця.- С. 130-131, 139.
24. Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини-К.: Реферат, 2002.-С. 18.
25. Луць А. А. Вказана праця.- С. 122.
26. Туманов В. А. европейский Суд по правам человека. Очерк организации и деятельности,- М., 2001.- С. 89.
27. Відомості Верховної Ради України.- 1997.- №40.- Ст. 263
28. Луць А. А. Вказ. праця.- С. 114 і наст.
29. Загальна теорія держави і права.- Харків: Право, 2002.- С. 295.

M. Kozjuba

THE TENDENCIES OF DEVELOPMENT OF THE SOURCES OF LAW OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE EUROPEAN LAW-INTEGRATION PROCESSES

In the article the tendencies of development of the sources of law of Ukraine, which are caused by its inclusion in European law-integration processes, are analyzed. Specifically, the author proposes his own point of view on the place of those international treaties, consent on obligatory force on which was given by Verkhovna Rada of Ukraine, their role in the system of the sources of national law and their correlation with the laws of Ukraine. The author also discloses the nature of the common principles of law as the sources of law and examines the perspectives of the court precedent in Ukraine in connection with recognition by Ukraine the compulsory jurisdiction of the European Court on Human Rights in all of the questions, which are concerned to the interpretation and application of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950).

УДК 340.134 (477)

Бірченко Ю. І.

ДЕЯКІ КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ЯКОСТІ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

У статті йдеться про деякі проблеми визначення критеріїв для оцінки ефективності законодавства. Розкриваються загальні положення про цілі правових норм як критерій їх якості та про умови забезпечення дієвих механізмів реалізації нормативно-правових актів.

Більшість науковців вважають, що ефективність правової норми визначається тим, наскільки її реалізація сприяє досягненню цілей, поставлених перед правовим регулюванням.

Виходячи з цього, поширеним підходом до поняття ефективності законодавства є певне уявлення про його дієвість, результативність, здатність забезпечити досягнення відповідної соці-

альної мети (цілі). Отже, щоб оцінити ефективність законодавства, слід чітко уявляти очікувані наслідки дії конкретного закону або конкретної норми права, щоб мати можливість зіставити з ними фактично досягнутий результат.

Тобто ефективність законодавства визначається як співвідношення між фактичним результатом дії закону і тими соціальними цілями, для досягнення яких він був прийнятий. Хоча поняття ефективності пов'язане не тільки з тими результатами, які корисні для суспільства, правова норма може виражати реальну дійсність як у відповідності з об'єктивними закономірностями, так і всупереч їм. В останньому випадку норма починає з більшою чи меншою активністю заважати розвитку суспільства. Навряд чи в даному разі можна говорити, що норма не ефективна. У таких випадках мова йде про негативну ефективність, ефективність зі знаком «мінус».

Таким чином, у визначення поняття ефективності мають бути включені як позитивні, так і негативні оціночні моменти.

Отже, щоб виявити зміни в об'єкті правового регулювання і встановити, що ці зміни відбулись завдяки дії саме цього закону, слід добре уявляти соціальні цілі, для досягнення яких закон був прийнятий. Адже, як зауважив В. В. Глазирін, тільки мета конкретної норми є критерієм її ефективності.

Але не в усіх законах безпосередньо в тексті вказані завдання закону, через що важко визначити й мету його прийняття. У таких випадках той, хто здійснює оцінку ефективності, виявляє справжнє призначення закону на власний розсуд.

Якщо мета закону очевидна, то результат його дії можна визначити, і критерієм для оцінки ефективності буде, як уже зазначалось, мета правової норми. Так, якщо мета полягає в тому, щоб забезпечити підвищення трудової (виконавчої) дисципліни, то критерієм ефективності буде зниження рівня відповідних порушень дисципліни праці або відсоток невиконання вказівок вищестоящих посадових осіб:

критерій ефективності = порушення \rightarrow min.

Критерій ефективності правосуддя, пов'язаний з правильним розглядом справ, виражається кількісним показником судових помилок.

Одна із цілей норм про преміювання працівників - підвищення продуктивності праці, а критерій їх ефективності:

критерій ефективності = продуктивність праці \rightarrow max.

Таким чином можна отримати кількісні показники ефективності закону.

Отже, неможливо виміряти ефективність закону, не визначивши заздалегідь мету і результат його дії.

Але, як уже зазначалось, у деяких випадках мету окремої правової норми, всього закону досить важко визначити. Тому мета не завжди є відповідним критерієм для визначення ефективності закону. В таких випадках, на думку розробників концепції ефективності правової норми В. М. Кудрявцева, В. І. Нікітінського, І. С. Самошенка, В. В. Глазиріна, вихід полягає у пошуку узагальнюючих, найпоширеніших у правознавстві юридичних явищ, які відповідно до конкретної норми можна було б розбити на точніші складові елементи.

Такі юридичні явища отримали назву операційних визначень. У повсякденній практиці ми часто використовуємо операційні визначення: так, поняття «прогул (у тому числі відсутність на роботі більше трьох годин протягом робочого дня) без поважних причин», «запізнення (несвоєчасна явка на роботу)» є операційними визначеннями для поняття «порушення трудової дисципліни». Визначення фактів прогулів, запізнь вимагає здійснення певних дій із виявлення протиправного, винного характеру неявки на роботу. Це відбувається шляхом емпіричних спостережень і збору інформації про зазначені факти. Тому без визначення операційних понять неможливо спостерігати та вимірювати порушення трудової дисципліни.

Операційне визначення - це не просто конкретизація якогось поняття, а така його інтерпретація, яка емпірично спостерігається і вимірюється. Так, порушення трудової дисципліни - складовий елемент поняття «правопорушення». Але це ще не операційне визначення, оскільки саме по собі порушення трудової дисципліни емпірично неможливо виміряти. Тільки тоді, коли ми визначаємо факти прогулів, запізнь, ми можемо визначити ефективність дії норм про призначення покарань за порушення трудової дисципліни.

За рівнем узагальнення операційні визначення можна поділити на дві категорії: критерії-ознаки і критерії-еталони. Наприклад: порушення трудової дисципліни - критерій-ознака, а прогул, запізнення - критерії-еталони. Тобто часто самі норми виступають операційними визначеннями.

Критерій-ознака - це не просто термін або абстракція, а операційне визначення, яке допов-

нюється та конкретизується за допомогою певних показників. Показниками можуть бути різні відсоткові розрахункові співвідношення, коефіцієнти, а також понятійні визначення, висновки (типу «великий», «середній», «малий»). Чим більше показників, тим репрезентативнішими будуть результати визначення ефективності правової норми. До їх складу можна віднести:

- ступінь досягнення мети закону;
- час, витрачений на отримання належного результату;
- обсяг організаційних і матеріальних витрат;
- тенденція до скорочення правопорушень;
- рівень договірної дисципліни;
- оцінка населенням результатів дії закону.

Інакше кажучи, сама мета закону є критерієм-еталоном його ефективності, а строки досягнення мети, витрати тощо - показниками для вимірювання цього.

Показниками прогнозованої ефективності законодавства можна визнати:

- наукову обґрунтованість закону;
- рівень політичної та правової культури його розробників;
- відповідність положень закону міжнародно-правовим актам, а також законодавству ЄС;
- мову документа, його доступність для населення;
- лаконічність, чіткість формулювань.

Зміст закону має бути таким, щоб для його виконання не потрібні були додаткові коментарі та роз'яснення. Велике значення має наявність необхідних організаційних, наукових, економічних та політичних умов законодавчої діяльності. На якість законодавства істотно впливає злагоженість взаємодії органів державної влади, спеціалістів, експертів законопроектів, народних депутатів.

Ефективність дії правових норм залежить від певних об'єктивних і суб'єктивних умов, які можуть бути віднесені як до самого права, так і до сфери його реалізації. Будь-яка норма створюється і діє в реальній сукупності суспільних відносин, на основі існуючого суспільного буття і суспільної свідомості. Характер взаємозв'язку правової норми з різними сторонами суспільного життя і визначає ті умови, які зрештою і забезпечують ефективність її дії.

Ці умови можна розглядати з різних точок зору, проаналізувати в різних аспектах.

З соціальної точки зору основною умовою ефективності дії правової норми необхідно вважати її відповідність існуючим суспільним відно-

синам, соціальній структурі суспільства, його ідеології і культурі.

Можна виділити також вужчий - організаційний - аспект ефективності права. Організаційні умови ефективності виявляються в процесі функціонування системи правотворчих, правозастосовчих і правоохоронних органів. Від того, наскільки досконалою є діяльність цих органів, залежить якість прийнятих законів та інших правових актів, а також рівень практики їх застосування та інших форм реалізації, в тому числі ступінь дотримання гарантій суб'єктивних прав і законних інтересів громадян, закріплених у правових нормах.

Дія правової норми не може розглядатись у відриві від тих механізмів, які її створюють, а потім і реалізують у дійсності. Ось чому організаційний аспект ефективності дії норми має важливе наукове і практичне значення. Цей аспект безпосередньо пов'язаний з соціальним: у разі повної відповідності норми існуючим суспільним відносинам за змістом, але за відсутності необхідних організаційних умов її здійснення ефективність такої норми може виявитись невисокою.

Тому у визначенні умов ефективності дії права необхідно використовувати системний підхід, тобто мати на увазі, що ефективність залежить від усіх елементів складної соціальної системи: від правової надбудови в цілому (в тому числі від правових установ, правосвідомості та ін.), від суспільних відносин неправового характеру, від культури суспільства, його традицій, звичаїв, історичної спадщини, від діяльності державних установ, громадських організацій і т. д. Кожний елемент соціальної системи має те чи інше значення для нормального функціонування права і може виступати ще і як певна умова ефективності права. Однак, звичайно, міра значимості кожного елемента нерівноцінна: серед них можуть бути більш важливі й менш важливі щодо даного розвитку суспільних відносин і даної правової норми.

Дію права потрібно розглядати крізь призму стадій механізму реалізації норми права. Тому найґрунтовнішою передбачається класифікація умов ефективності на підставі, пов'язаній з елементами механізму реалізації права. З цієї точки зору умови ефективності дії права можна поділити на такі групи:

- 1) умови, що стосуються самої норми;
- 2) умови, що стосуються діяльності правозастосовчих органів;
- 3) умови, що характеризують особливості

правосвідомості й поведінки індивідів, які виконують або порушують вимоги норми права.

До першої групи умов, що стосуються самої норми, можна віднести досконалість законодавства. Перш зг все мається на увазі відповідність прийнятих правових норм тим загальним і конкретним політичним, соціально-економічним, ідеологічним, культурним і організаційним умовам, у яких вони діятимуть.

Для дотримання цих умов передусім необхідно забезпечити підготовку і прийняття таких норм, які були б науково обґрунтованими, відповідали цілям розвитку законодавства на основі об'єктивних потреб суспільства. І тут дуже важливу роль виявляється роль правової науки: розробити систему критеріїв (показників), які характеризують ступінь досконалості прийнятих норм як у змістовному, так і в техніко-юридичному значенні.

Другою групою умов ефективності дії правових норм є досконалість правозастосовчої діяльності. Цілком очевидно, що найдосконаліший закон, розрахований на правильне його застосування державними органами, виявиться не ефективним, якщо практика його застосування не відповідатиме тим вимогам, які до неї пред'являються.

Правозастосовча діяльність - складний процес, який не зводиться тільки до видання актів застосування права. Вона включає не тільки закріплену в процесуальних нормах процедуру «руху справи» (наприклад, від органів попереднього слідства до суду), й велику кількість неформальних зв'язків і відносин. Різні ланки правозастосовчої системи, посадові особи оцінюють стан правопорядку, тлумачать правові норми, виробляють свої позиції з питань застосування закону, висловлюють свої думки з цього приводу і впливають на думки інших осіб, приймають рішення щодо конкретних справ, змінюють існуючу практику, виступають із пропозиціями щодо удосконалення законодавства тощо. Весь цей складний механізм матеріально-правових, процесуальних, організаційних, технічних, психологічних та інших зв'язків і відносин і становить процес правозастосовчої діяльності, досконалість якої є однією з важливих умов ефективності законодавства.

Досконалість закону і досконалість практики його застосування тісно пов'язані між собою. Законодавство і діяльність правозастосовчих органів можна розглядати як дві взаємодіючі моделі: логічну (абстрактну) і динамічну, кожна

з яких забезпечує дію іншої. Так, закон є необхідним інструментом для здійснення завдань, які стоять перед правозастосовчими органами. Система правозастосовчих органів використовує закон як модель своєї діяльності. В той же час і саму цю систему можна розглядати як засіб для досягнення цілей, поставлених законом.

Таке динамічне співвідношення правової норми і правозастосовчої діяльності пояснюється тим, що вони є взаємодіючими елементами соціальної системи, інструментами держави і суспільства, які призначені для регулювання суспільних відносин і управління соціальними процесами. Це ще раз говорить про те, що ефективність дії правової норми складається на основі сукупної дії багатьох умов, у тому числі досконалості закону і практики його застосування.

Те ж саме відбувається і з третьою групою умов - рівнем правосвідомості й характером поведінки індивідів, які дотримуються законів. Ці умови включають такі показники, як рівень знання закону, ступінь схвалення його особами, міру розвитку навичок правової поведінки тощо. Стан правосвідомості й правової поведінки може оцінюватись на різних рівнях: суспільства в цілому, соціальної групи, індивіда. Залежно від цього мова йде про суспільну, колективну (групову) та індивідуальну правосвідомість. Таким чином, і ефективність дії правової норми може оцінюватись з точки зору дотримання і виконання її в суспільстві в цілому, в різних соціальних групах, а також конкретними особами.

Умови ефективності дії норми, які полягають у високому рівні розвитку правосвідомості й навичок правової поведінки, перебувають у тісному взаємозв'язку з іншими, вищезазначеними, умовами: досконалістю закону і практики його застосування. Недосконалий закон навряд чи отримає схвалення в суспільній правосвідомості; те ж саме можна сказати й про юридичну практику, якщо вона має серйозні дефекти. Разом з тим низький рівень суспільної правосвідомості може звести нанівець дію найдосконалішого закону. Таким чином, тільки поєднання всіх трьох умов забезпечує високу ефективність дії правової норми.

Необхідно також відзначити, що вказані умови в свою чергу забезпечуються системою соціально-економічних, політичних, організаційних та інших заходів, які проводяться державою для розвитку і вдосконалення суспільних відносин, зміцнення законності та правопорядку. До них належать, зокрема, підготовка юридичних кад-

рів, які здійснюють як правотворчу, так і правозастосовчу діяльність; підвищення правової і загальної культури посадових осіб і громадян, які реалізують норму права; організаційне і матеріально-технічне забезпечення дії права.

У найзагальнішому вигляді проблема забезпечення ефективності законодавства може бути вирішена на таких основних підставах:

- приймаючи законодавчий акт, особливу увагу слід приділяти додержанню методології прийняття закону, як і будь-якого іншого нормативно-правового акта, вимог так званого «ланцюга ефективності», а саме: потребі й соціальному інтересу в такому законі; цілям, які досягатимуться з допомогою закону; достатності засобів, якими запроваджується закон, з точки зору досягнення поставлених цілей; визначенню конкретних адресатів закону; системі контролю за його виконанням;

- панівна в суспільстві правосвідомість без будь-яких застережень має визнавати принцип верховенства закону, послідовно реалізовувати його в існуючій правовій системі, а також у практичних діях усіх ланок державного апарату;

- закони мають бути спрямовані на реалізацію основних положень Конституції України, вирішення найважливіших проблем, які ставить перед суспільством життя. При цьому слід враховувати, що не тільки норми Конституції України, а й більшість чинних законів є нормами прямої дії, тому слід звести до мінімуму нормативні акти, які приймаються «на розвиток закону», що досить часто змінює зміст вимог та правил, ним установлених;

- необхідно забезпечити цілковиту відповідність між законами та процесом їх реалізації. Нею мають бути охоплені насамперед права та обов'язки суб'єктів, закріплені законом;

- національне законодавство має відповідати загально визнаним принципам та нормам міжнародного права, демократичній міжнародній практиці;

- закони мають відповідати загальному на-

прямую проваджуваних реформ, а також меті економічного, політичного, соціального розвитку, забезпечувати цілісність і чітку структуру законодавства, мобільність і універсальність його галузей.

Процес забезпечення ефективності передбачає існування і виділення певної сукупності принципів, що охоплюють основні істотні моменти цього процесу і мають послідовно здійснюватись у практичній діяльності. До них належать:

- принцип послідовності, який вимагає, щоб реалізація закону була безперервною, тобто охоплювала всі стадії його дії (інформування про його зміст, засвоєння останнього виконавцями, безпосередня реалізація вимог закону, контроль за нею, оцінка ефективності виконання закону, планування заходів щодо удосконалення цієї діяльності);

- здійснення принципу комплексності є можливим лише за умови його забезпечення матеріальними, юридичними, організаційними та іншими заходами. Ігнорування будь-якого заходу перешкоджатиме використанню повною мірою потенціалу закону;

- принцип системності передбачає, що для забезпечення ефективності конкретного закону необхідно враховувати й вимоги норм й інших законів та нормативних актів, що регулюють однорідні суспільні відносини. У зв'язку з цим слід погоджувати заходи з їх виконання. Ізольована реалізація лише одного закону без урахування особливостей всього правового поля може зашкодити ефективності правового регулювання в цілому;

- принцип загальності означає, що в реалізації закону мають брати участь усі суб'єкти, передбачені його нормами, а саме: державні органи, підприємства і установи, об'єднання громадян, окремі особи, засоби масової інформації тощо.

Виходячи з викладеного, можна зробити висновки, що ефективна реалізація законів є можливою лише за умови забезпечення певної послідовності їх дій.

1. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве.- М., 1966.
2. Галаган И. А. Теоретические проблемы административной ответственности по советскому праву: Автореф. докт. дис.- М, 1971.
3. Ключков В. Проблема обчислення строків тримання під вартою і додержання конституційного права громадян на свободу та особисту недоторканність // Право України.- 1998.- № 3.
4. Керимов Д. А. Философские проблемы права.-М., 1972.

5. Кудрявцев В. Н., Никитинский В. И., Самощенко И. С., Глазырин В. В. Эффективность правовых норм.- М., 1980.
6. Медведчук В. Питання ефективності чинного законодавства // Право України.- 1998.- № 6.
7. Рабинович П. М. Проблемы теории законности развитого социализма.- М., 1979.
8. Экимов А. И. Категория цель в советском праве / Автореф. канд. дис.-Л., 1970.

Y. Birchenko

SOME CRITERIA FOR THE EVALUATION OF THE QUALITY AND EFFECTIVENESS OF THE ENACTMENTS

The article is concerned with certain problems of identifying criteria for the evaluation of the effectiveness of legislation. General concepts of the goals of legal norms as the criteria of their quality and the conditions of providing effective instruments for the implementation of enactments are being revealed.

УДК 34:111.852

Бурлай Є. В.

ПРАВО ЯК ТИП СОЦІАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ: ЕСТЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено питанню загального розуміння права та естетики як специфічних способів соціального регулювання, їх взаємодії, а також: аналізу проявів естетичного чинника на рівні окремих складових процесу правового регулювання (правове мислення, правовий текст, правомірний вчинок, правосудний процес, правова символіка тощо).

У рамках сучасних гуманітарних міждисциплінарних досліджень існує цікава і складна проблема, яка, на жаль, поки що не є об'єктом належної дослідницької уваги - проблема співвідношення правового та естетичного, права та естетики як чинників соціального регулювання. Йдеться про масштабний напрям дослідницької роботи, в рамках якого можуть конструктивно співпрацювати представники різних сфер гуманітарного знання. В даному разі хотілося б коротко окреслити два аспекти даної проблематики, які можуть мати істотне значення з точки зору теоретичної і практичної юриспруденції.

По-перше, це проблема загального розуміння права та естетики як своєрідних, специфічних способів соціального регулювання. Такого роду постановка питання є до певної міри незвичною як для науки права, так і для науки естетики. В сучасних філософських дослідженнях, як зарубіжних, так і вітчизняних, естетика в найзагальнішому розумінні найчастіше визначається як форма духовного опанування дійсності, що оточує людину, форма відтворення дійсності у від-

повідних специфічних категоріях, інколи - форма суспільної свідомості. Нерідко вона тлумачиться як наука про об'єктивні та суб'єктивні засади мистецтва як специфічної творчої діяльності людей. Якщо в рамках цих досліджень і згадується про її нормативність, то переважно в контексті канонів художньої творчості, законів естетичного, ступеня їх імперативності в процесі творчого пошуку тощо. З іншого боку, філософи говорять про універсальність естетичного, про те, що спосіб сприйняття світу через категорії прекрасного, піднесеного та їх антиподів невід'ємний від людського буття взагалі. Цілком природно, що це сприйняття ґрунтується на відповідних специфічних більш-менш сталих стандартах. Це означає, що естетика може бути розглянута як своєрідний чинник нормативного регулювання людських почуттів і людської поведінки. При цьому необхідним структурним елементом естетичного в соціумі є комплекс норм, який діє постійно через відповідний механізм, стабілізуючи та гармонізуючи людські взаємовідносини; безумовно, естетичні норми відрізня-